

Lino Veljak

**Metafilozofija i
redukcionizam
u metodologiji
društvenih istraživanja**

Metafilozofija i pitanja znanstvene metodologije, ur. B. Mikulić i M. Žitko,
Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2020, str. 157–181
EMAIL: lveljak@ffzg.hr

SAŽETAK

U ovom se radu ispituju mogućnosti i granice metafizofijskog pristupa redukcionizmu. Korijen metodologijskog i epistemologijskog redukcionizma nalazi se u metafizičkom redukcionizmu. Metafizički redukcionizam proizlazi iz apsolutizacije nekog entiteta ili područja (te dovodi do ontologizma, gnoseologizma, antropologizma ili antropocentrizma, ili pak do biocentrizma, geocentrizma, teocentrizma, scijentizma, naturalizma, fizikalizma, itd.) a događa se podjednako i u metafizičkim i u verbalno antimetafizičkim orijentacijama i filozofijskim školama. Bitak, zbiljnost, svijet ili kozmos svedeni su na jedan apsolutizirani entitet, što izravno ili posredovno, izričito ili prešutno, rezultira redukcijom metodologije na zahvaćanje onih dimenzija zbilje koje proizlaze iz izvornog metafizičkog (i/ili deklarativno antimetafizičkog) redukcionizma. Kao primjer takva metodologijskog redukcionizma može se navesti inzistiranje na kvantitativnim pokazateljima u području društvenih, pa i humanističkih znanosti, zasnovano na uvjerenju da se samo brojčanim odnosima može zahvatiti zbiljnost ljudskog svijeta. Propituju se neke smislene strategije nadmašivanja granica metodologijskog redukcionizma, te se daju elementi analize unutarnjih nedosljednosti i protuslovlja raznih vrsta redukcionizma. ►►

ABSTRACT

Metaphilosophy and Reductionism in the Methodology of Social Research

This paper will examine the possibilities and limits of a metaphilosophical approach to reductionism in the social sciences. The root of epistemological and methodological reductionism lies in metaphysical reductionism. Metaphysical reductionism results from the absolutization of an entity or field (thus leading to ontologism, gnoseologism, anthropologism or anthropocentrism, or else to biocentrism, geocentrism, theocentrism, scientism, naturalism, physicalism, etc.) and occurs equally in metaphysical and verbally anti-metaphysical orientations and philosophical schools. Being, reality, world or cosmos are reduced to an absolutized entity, which directly or indirectly, explicitly or tacitly, results in methodological reduction so as to capture those dimensions of reality that originate from the authentically metaphysical (and/or declaratively anti-metaphysical) reductionism. An example of such methodological reductionism is the insistence on quantitative data in the field of social sciences, and even humanities, based on the belief that only numerical relations can capture the reality of the human world. The paper also explores some meaningful strategies for transcending the limits of methodological reductionism, as well as elements of an analysis of internal incoherence and contradictions in different types of reductionism. ➡➡

Polazišno pitanje glasi: Može li se metafizika na produktivan način suočiti s redukcionizmom prisutnim (a danas i dominantnim) u metodologiji znanstvenog istraživanja? U svrhu oblikovanja pretpostavki za valjan odgovor na to pitanje nužno je razjasniti pojmove metafizika i redukcionizam.

Prvi pojam koji zahtijeva razjašnjenje jest *metafizika*. Filozofija se — po nekim tumačenjima još od svojega nastanka — a nedvojbeno od vremena kada se etablirala u filozofijskim školama, što se u tradiciji filozofije Zapada dogodilo sa Sokratom, Platonom i Aristotelom, pita i o sebi samoj.⁰¹ Kao što je predmet filozofije cjelina svega što jest, tako i ona sama mora postati predmetom filozofijske refleksije, ne može se ni na koji opravdiv način izuzeti od autorefleksije. Ta se dimenzija filozofije danas standardno imenuje kao metafizika. Izvorna motivacija te autorefleksije može se prepoznati u Sokratovu, Platonovu i Aristotelovu nastojanju da “istinsku filozofiju” obrane od sofista, da ju razgraniče od sofistike instrumentalizacije znanja, ali ujedno i da filozofiju diferenciraju od drugih oblika duhovnog i društvenog stvaralaštva kao što su pjesništvo, govorništvo, odvjetništvo i politika. Iako takvo razgraničenje filozofije od onoga što filozofija nije ne implicira, s iznimkom sofistike, i delegitimaciju drugih oblika stvaralaštva⁰², ono se profiliralo u tradiciji u autoreferencijalno pitanje o

01 Takvo tumačenje možemo sresti primjerice kod kultnoga talijanskog filozofa Severina, koji autorefleksivan karakter najstarije zapadne filozofije ukorjenjuje u pojmovima *sophía*, *lógos*, *alétheia* i *epistéme*, te u njezinoj upućenosti na cjelinu svega što jest (usp. Emanuele Severino, *La filosofia antica*, Rizzoli, Milano 1987, str. 18–19).

02 Treba ipak imati u vidu da Platon odlučno opovrgava spoznajnu vrijednost umjetničkog stvaralaštva, posebice pjesničkog umijeća. U tom je smislu posebno indikativna vrlo oštra kritika na račun pjesništva u *Državi*, kada primjerice opominje kako ne trebamo zapasti u “djetinjstvu ljubav koju ima mnoštvo prema pjesništvu” (Platon, *Država*, Fakultet političkih nauka, Zagreb 1977, 608a, preveo Martin Kuzmić). O Platonovom “raskoraku s mitom i pjesništvom” od domaćih autora referiraju, među ostalima, Berislav Podrug (usp. *Platonov “Simpozij”*, *Demonška narav filozofije*, doktorski rad, Hrvatski studiji, Zagreb 2012, str. 40–46), koji se oslanja na Gadamera i slične njemačke interpretacije, te Slobodan Stamatović (usp. “Zašto je Platonu filozofija bila najveća muzika?”, *Filozofska istraživanja*, br. 142 (2016), str. 203–219) oslanjajući se na heterogene interpretacije, ali i na metodu imanentnog čitanja ovoga Platonova dijaloga. Relativno korektan prikaz Platonove kritike

tomu što je to filozofija, pitanje koje se u najraznovrsnijim oblicima sreće kod svakoga značajnijeg mislioca, da bi se u 20. stoljeću, kada se intenzivira proces disciplinarnog fragmentiranja filozofije, ovo pitanje etabliralo kao disciplina metafizofija, i to, možda pomalo paradoksalno, kao disciplina koja u sebi sadrži defragmentirajuću (intencionalno sintetizirajuću i objedinjavajuću) tendenciju u razdoblju rastućeg fragmentiranja filozofije.

Sâm termin metafizofija pripisuje se američkom filozofu poljskog podrijetla Morrisu Lazerowitzu, koji ga je koristio od 1942. a metafizofiju je definirao kao istraživanje naravi filozofije i njezinih nosećih tema.⁰³ Definitivno etabliranje metafizofije kao zasebne grane moglo bi se identificirati s početkom izlaženja istoimenog časopisa u siječnju 1970.⁰⁴ No, metafizofija predstavlja zapravo tek generalizaciju novih disciplina poput metaetike,⁰⁵ koja se u disciplinarnom smislu javlja

pjesnika i općenito umjetničkog stvaralaštva daje Nives Delija Treščec *Platonova kritika umjetnosti*, Naklada Jurčić, Zagreb 2005., posebno str. 34–35. te 40. i 46–47.

- 03** Morris Lazerowitz, “A Note on ‘Metaphilosophy’”, *Metaphilosophy*, 1/1970, str. 91, <https://onlinelibrary.wiley.com/toc/14679973/1970/1/1>, posjećeno 7. 5. 2020. Međutim, Rorty u svojim predavanjima o Tugendhatovoj filozofiji jezika navodi kako je Tugendhat povezo Wittgensteinovu metafizofiju s Heideggerovim tumačenjima antičke i moderne filozofije (Richard Rorty, “Traditional and Analytical Philosophy”, *Journal of Philosophy*, 82 (1985). str. 721.), odakle bi slijedilo da je Wittgenstein jedan od tvoraca metafizofije. Držimo li se odredbe metafizofije kao filozofijske autorefleksije, Rortyjevo upućivanje na metafizofijski karakter Wittgensteinova mišljenja bilo bi sasvim opravdano.
- 04** Ne bi se, međutim, smjelo kategorički tvrditi da je tek pojava časopisa *Metaphilosophy* etablirala metafizofiju kao zasebnu filozofijsku disciplinu. Primjerice, godinu dana prije početka objavljivanja časopisa *Metafizofija* talijanski analitički filozof Paolo Filiasi Carcano objavio je knjigu pod naslovom *Uvod u metafizofiju* (usp. *Introduzione alla metafisofia*, Bulzoni, Roma 1969.).
- 05** Prema jednoj standardnoj enciklopedijskoj definiciji metaetika je nastojanje da se razumiju metafizičke, epistemologijske, semantičke i psihologijske pretpostavke i zadaće moralnog rasuđivanja, govora i prakse (<https://plato.stanford.edu/entries/metaethics/>, G. Sayre-McCord, posjećeno 9. 5. 2020.). Kao zasebna disciplina ona se razvila ponajprije u anglosaksonskom svijetu. Razlikuje se od primijenjene i normativne etike te, prema nekim mjerodavnim tumačenjima, čini dio analitičke filozofije, što je opravdano ukoliko se kao njezino

još početkom 20. stoljeća, ili metalogike odnosno filozofije logike,⁰⁶ koja se u modernom smislu, dakle upravo kao filozofija logike (ili, preciznije, metateorija logike), javlja najkasnije s Fregeom (a kao termin još u 12. stoljeću).⁰⁷ U svakom slučaju, pojava etablirane metafizike nije delegitimirala (a još manje ukinula) samostojnost metaetike, metalogike, metaontologije,⁰⁸ metamatematike, pa — pomalo cinički rečeno — čak niti metafizike (dapače, na metafiziku se nadograđuje metametafizika, koja se — poput drugih metadisciplina — ponekad razumije kao jedna od grana obuhvatne metafizike).⁰⁹

utemeljujuće djelo navede Mooreova knjiga *Principia Ethica* (Kevin M. DeLapp, “Metaethics”, Internet Encyclopedia of Philosophy, <https://www.iep.utm.edu/metaethi/>, posjećeno 9. 5. 2020.) ali i standardne leksikonske i enciklopedijske kategorizacije metaetike (usp. npr. definiciju metaetike kao područja analitičke filozofije koje ne istražuje moralne sudove u sadržajnom pogledu već prema njihovoj biti u nepotpisanom članku “Metaethik”, u: *Pflanzen. Forschung. Ethik. Grüne Biotechnologie im Kontext*, <https://www.pflanzen-forschung-ethik.de/lexikon/1545.metaethik.html>, postavljeno 2012., posjećeno 9. 5. 2020.). Moore je tu bio navodno nadahnut koncepcijama viktorijanskog utilitarista Henryja Sidgwicka (usp. K. M. DeLapp, nav. članak, <https://www.iep.utm.edu/metaethi/>, posjećeno 9. 5. 2020.). U okviru jugoslavenske filozofije Svetozar Stojanović objavio je 1964. svoju doktorsku disertaciju posvećenu upravo metaetici (usp. *Savremena meta-etika*, Zavod za udžbenike, Beograd 1991.). Zanimljivo je da je Ivan Kuvačić doktorirao u Zagrebu na tematici Mooreove filozofije (usp. *Filozofija Georgea Edwarda Moorea*, Naprijed, Zagreb 1961.).

- 06** Usp. Geoffrey Hunter, *Metalogic. An Introduction to the Metatheory of Standard First Logic Order*, University of California Press, Berkeley–Los Angeles–London 1996.
- 07** Skolastičar Ivan od Salisburyja sastavio je još 1159. spis pod naslovom *Policraticus: sive de nugis curialium et vestigiis philosophorum, libri octo accedit huic editioni ejusdem metalogicus*. Spis je po prvi puta tiskan 1639. godine.
- 08** Metaontologija bi se imala baviti kriterijima ontologije (usp. Francesco Berto i Matteo Plebani, *Ontology and Metaontology. A Contemporary Guide*, Bloomsbury Academic, Bloomsbury 2015.). Donekle sličnu definiciju metaontologije nudi britanska analitička filozofkinja i logičarka Frederique Jansen–Lauret: predmet metaontologije je priroda same ontologije, čime bi se metaontologija razlikovala od ontologije koja se bavi prirodom zbiljnosti (usp. Frederique Jansen–Lauret, “Metaontology”, u: *PhilPapers* (<https://philpapers.org/browse/metaphilosophy>), posjećeno 1. 6. 2020).
- 09** Temeljna se zadaća metametafizike, prema analitičkim filozofima

Što je dakle s metafizofijom? Ako danas među granama ili disciplinama filozofije ne srećemo samo filozofiju prava, filozofiju politike, filozofiju znanosti, filozofiju religije ili filozofiju umjetnosti, nego i filozofiju mode, filozofiju sporta i filozofiju slobodnog vremena (da ne nabrajamo dalje, s napomenom da se ta lista novih grana stalno proširuje), legitimno je — pa i neophodno — da imamo i filozofiju filozofije, koju britanski filozof Nicholas Alexander Joll, jedan od ne tako brojnih predstavnika tzv. kontinentalne filozofije na otoku, mjerodavno definira kao istraživanje naravi filozofije.¹⁰ Prema *Enciklopediji američke filozofije* osnovno pitanje metafizofije glasi: “Što je to filozofija?”¹¹ Josip Ćirić pak navodi kao karakteristična metafizofijska pitanja sljedeća: “Što je filozofija?”, “Čime se bave filozofi?” i “Kakva je narav filozofskih argumenata?”¹² Na sličan način metafizofijska pitanja formulira i danski filozof Søren Overgaard. Tu srećemo dva pitanja: “Što je to filozofija?” i “Kako bismo se njome trebali baviti?”, ali on dodaje i pitanje “Zašto bi nas filozofija uznemiravala?”¹³ Damir Smiljanić definira metafizofiju kao disciplinu koja se sistematski — i

Davidu Chalmersu, Davidu Manleyu i Ryanu Vassermanu, sastoji u utemeljenju ontologije koju ovi australski, odnosno sjevernoamerički autori očigledno identificiraju s metafizikom (usp. David John Chalmers, David Manley i Ryan Vasserman, *Metametaphysics: New Essays on the Foundations of Ontology*, Clarendon Press, Oxford 2009.). O karakteru i zadaćama metametafizike usp. i Tuomas E. Tahko, *An Introduction to Metametaphysics*, Cambridge University Press, Cambridge 2015.

- 10** Nicholas Joll, “Metaphilosophy”, u: *Internet Encyclopedia of Philosophy*, <https://www.iep.utm.edu/con-meta/>, posjećeno 29. 4. 2020. Zanimljiva je jedna pomalo ironična opaska talijanskog filozofa Enrica Bertija prema kojoj se filozofija filozofije danas običava nazivati metafizofijom (usp. “Presentazione”, u: Alberto Granese, *L'albero della conoscenza e l'albero della vita*, Armando, Roma 2010, str. 9.).
- 11** Armen T. Marsoobian, “Metaphilosophy”, u: John Lachs, Robert B. Talisse (ur.), *American Philosophy: An Encyclopedia*, Taylor & Francis, Abingdon 2004, str. 500–501. Zanimljivo je da tog pojma nema u Filozofskom leksikonu Leksikografskog zavoda “Miroslav Krleža” (Zagreb 2012.), kao ni u *Hrvatskoj općoj enciklopediji* istog izdavača (sv. 7, Zagreb 2005.).
- 12** Josip Ćirić, javno predavanje, dostupno na: <https://ezadar.net.hr/kultura/3287313/u-gradskoj-knjiznici-predavanje-profesora-josipa-cirica-o-metafizofiji/>, posjećeno 7. 5. 2020.
- 13** Søren Overgaard, *An Introduction to Metaphilosophy*, Cambridge University Press, Cambridge 2013.

to sinkronično — bavi isključivo strukturom filozofijskog mišljenja.¹⁴ Američki filozof njemačkog podrijetla Nicholas Rescher, tvorac metodologijskog pragmatizma, problematizira metafizofiju u svjetlu svojega uvida u napetost između naše potrebe za korisnim znanjem i ljudskih ograničenosti dosega istraživanja, te na temelju određenja svrhe i granica filozofijskog istraživanja argumentira u prilog postavke prema kojoj nemoć filozofije da razriješiti sve probleme metodologije znanosti, umjetnosti i politike ne implicira i nemoć da za većinu relevantnih problema ne ponudi zadovoljavajuće odgovore.¹⁵

Kanadski filozof Jonathan Ichikawa definira metafizofiju kao filozofijsko proučavanje same filozofije (na jednak način na koji filozofija jezika filozofijski istražuje jezik ili filozofija vremena istražuje vrijeme, tako i metafizofija istražuje filozofiju); njezina središnja pitanja odnose se na narav filozofijskog istraživanja. Kao primjere takvih pitanja on navodi: pitanje možemo li spoznavati objektivne istine o izvanjskom svijetu ili se moramo zadovoljiti razumijevanjem riječi i pojmova, dakle nečim što ovisi o našem umu; kako je moguće filozofijsko znanje i kakav je odnos filozofije s empirijskim znanostima.¹⁶ Evidentno, Ichikawino je poimanje metafizofije bitno obilježeno gnoseologizmom.¹⁷ To i nije začuđujuće ako se uzme u obzir da prema njegovoj ocjeni ključno mjesto u konstituiranju metafizofije kao posebne discipline pripada knjizi oksfordskog profesora Timothyja Williamsona *Filozofija filozofije*,¹⁸ izvorno objavljene 2007. a riječ

14 Damir Smiljanić, “Krizna filozofije i zadatak metafizofije”, *Filozofska istraživanja*, br. 135 (2014), str. 299–314., posebno str. 307.

15 Usp. Nicholas Rescher, *Philosophical Dialectics. An Essay on Metaphilosophy*, State University of New York Press, Albany 2006. Mjera usklađenosti Rescherova pristupa problematici sa standardima neutralnosti što ih autori poput Smiljanića zahtijevaju od metafizofije može se vidjeti kada se uzmu u obzir njegovi iskazi kao što je ovaj: “Zbiljnost po svojoj prirodi nije nešto različito od pojavnosti”, *Reality and Its Appearance* (Continuum Studies in American Philosophy), Continuum International Publishing, London 2010, str. 6.).

16 Jonathan Ichikawa, “Metaphilosophy”, *PhilPapers*, 2018 (<https://philpapers.org/browse/metaphilosophy>, posjećeno 7. 5. 2020.

17 O značenju pojma gnoseologizam usp. Lino Veljak, *Markszizam i teorija odraza*, Naprijed, Zagreb 1979. te *Uvod u ontologiju*, Naklada Breza, Zagreb 2019.

18 Usp. Timothy Williamson, *The Philosophy of Philosophy*, Wiley–Blackwell, Hoboken, NJ, 2010.

je o djelu koje je motivirano obračunom s “lingvističkim obratom” i težnjom da se izgradi jedna rigidna varijanta analitičke filozofije.

Posve drugačije značenje pojmu metafizika pridaje francuski filozof Henri Lefèbvre (prvenstveno u istoimenoj knjizi).¹⁹ Polazeći s pozicije dijalektičkog materijalizma, ali u jednom korjenito različitom smislu od onoga što je dogmatski marksizam (ili marksizam–lenjinizam, posebno u svojoj staljinskoj kodifikaciji) pridao i dijalektici i materijalizmu, Lefèbvre je odredio metafiziku kao put ozbiljenja filozofije: ako se filozofija (u duhu znamenita Marxovog zahtjeva za posvjetovljenjem filozofije i filozofikacijom svijeta) hoće ozbiljiti, ona to može učiniti samo ako ide preko sebe same, otvarajući se pitanjima svakidašnjice, tematizirajući ljubav, masovne medije, konzumerizam, nuklearnu apokalipsu i druga ključna pitanja naše epohe. U tom bi smislu metafizika predstavljala preobrazbu filozofije koja bi se razvijala u program obuhvatne promjene svijeta. Nasuprot Althusserovom obračunu s tzv. subjektivističkim marksizmom (“epistemologijski rez”) Lefèbvre razvija metafiziku kao metodologijsko utemeljenje jedne kritičke teorije društva, što je blisko programu filozofije prakse i mišljenja revolucije kakav se razvio u okružju časopisa *Praxis* (čiji je on inače bio suradnik i podržavatelj). Metafizika će biti kritička svijest otuđene svakidašnjice, koju ona neće odražavati i oponašati nego će je mijenjati (pri čemu to obnavljajuće stvaralačko mijenjanje Lefèbvre imenuje *poiesis*).²⁰ Ona dakle ne može biti nešto neutralno, ne može predstavljati nekakvo mišljenje koje bi se suzdržavalo od zauzimanja pozicije.

Lefèbvreovo poimanje metafizike upućuje na to da se ona ne ograničava nužno ni isključivo na disciplinu ili problemsko polje analitičke filozofije, kako bi to htjeli autori pojedinih britanskih i američkih enciklopedijskih natuknica i preglednih radova, ali i autori iz

19 Usp. Henri Lefèbvre, *Métaphilosophie. Prolegomènes*, Éditions de Minuit, Paris 1965. Veoma kvalitetnu monografiju posvećenu Lefèbvreovoj ideji metafizike objavio je Muhamedin Kullashi (usp. *Ka metafizici. O Lefèbvreovu misaonom pothvatu*, Zavod za filozofiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1986.). Usp. i zanimljiv prikaz engleskog prijevoda knjige koji je objavljen 2016: Tony Lack, “Henri Lefèbvre, *Metaphilosophy*, edited with an introduction by Stuart Elden, translated by David Fernbach” (https://www.academia.edu/34135192/Review_of_Metaphilosophy_by_H._Lefebvre, posjećeno 10. 5. 2020.).

20 H. Lefèbvre, nav. djelo, str. 76.

drugih sredina koji pišu na engleskom jeziku,²¹ nego može poprimiti različite konfiguracije, tako da se smije reći kako se određene inačice metafizofije oblikuju u svim relevantnim orijentacijama suvremene filozofije. Primjerice, koristeći se terminom *protofilozofija* Dimitrios Markis oblikuje jednu metafizofijsku koncepciju rekonstrukcije filozofije, koja se nipošto ne može svesti ni na okvire inherentne analitičkoj filozofiji, a još manje tumačiti u ključu Lefebvreove transformacije filozofije u mišljenje povijesnog mijenjanja zatečenog stanja ljudskog bića i društvenih odnosa.²² Nadalje, u okviru metafizofije razvija se i rasprava između zastupnika analitičke i tzv. kontinentalne (ili, kako se to u našim danima ponekad “politički korektno” formulira, kartezijske) filozofije.²³ Valja napomenuti da se prema nekim klasifikacijama metafizofija razvija ne samo u okviru analitičke filozofije, nego jednako tako i u okviru pragmatizma te tzv. kontinentalne filozofije.²⁴

Ukoliko bismo taj cjelokupni kompleks metafizofije mogli svesti na odredbu prema kojoj je tu riječ o prakticiranju filozofske i filozofijske autorefleksije (što sintagma filozofija filozofije jednoznačno implicira),²⁵

21 Usp. npr. Timothy Potts, “Metaphilosophy”, *New Blackfians*, 49 (1968), str. 417–428. (<https://www.jstor.org/stable/43244662>, posjećeno 10. 5. 2020.) ili Juan José Acero, “Analytic Philosophy as Metaphilosophy”, *Teorema: Revista Internacional de Filosofía*, 30 (2011), str. 65–75. (<https://www.jstor.org/stable/43047503>, posjećeno 10. 5. 2020.).

22 Usp. Dimitrios Markis, *Protofilosophie. Zur Rekonstruktion der philosophischen Sprache*, Suhrkamp, Frankfurt/M. 1980.

23 U tom smislu mogao bi se navesti podatak da se u Stanfordskoj enciklopediji filozofije termin kontinentalna filozofija koristi uz atribut takozvana (*so-called*), što očigledno nije ironijski konotirano (usp. Johanna Seibt, “Process Philosophy”. <https://plato.stanford.edu/entries/process-philosophy/>, 2012, posjećeno 11. 5. 2020.). U istoj enciklopediji koristi se — doduše, u donekle diferenciranom značenju — termin neokartezijanstvo (usp. Georges Rey, “The Analytic/Synthetic Distinction”, <https://plato.stanford.edu/entries/analytic-synthetic/#NeoCar>, postavljeno 2017, posjećeno 11. 5. 2020.).

24 Usp. Nicolas Joll, nav. članak (<https://www.iep.utm.edu/con-meta/>, posjećeno 29. 4. 2020.). Isti izvor navodi kako su utemeljitelji analitičkog smjera metafizofije Russell, Wittgenstein i Moore, pragmatičkog smjera Rorty, a kontinentalnoga Husserl (a među zastupnike metafizofije uvrštava i Derridu).

25 O primjenjivosti metafizofije za svrhe filozofijske autorefleksije usp. i Lino Veljak, “On Ideology: An Metaphilosophical Approach”, *News and Views*, br. 1 (2010), str. 70–89.

pa odatle izvesti zaključak prema kojemu se središnje pitanje takve autorefleksije odnosi na zasnovanost, valjanost i legitimnost metoda što ih neka filozofska analiza, refleksija i spekulacija primjenjuje u svojem prakticiranju filozofije, onda bi se moglo postaviti i pitanje o utemeljenosti, opravdanosti i, konačno, i o legitimnosti redukcionizma, kako u filozofiji tako i, sljedstveno, također u posebnim i pojedinačnim, empirijskim i eksperimentalnim znanostima, barem u mjeri u kojoj njihove metodologije eksplicitno ili implicitno ovise o nekoj — osvištenoj ili prešućenoj — filozofiji koja legitimira metode i procedure svojstvene redukcionizmu, a da to pitanje ne bude postavljeno iz neke filozofijske pozicije, nego upravo u skladu sa standardima metafilozijskog pristupa (ili makar intencionalno u skladu sa zahtjevanom neutralnošću spram ove ili one pozicije).²⁶

Prije donošenja konačnog zaključka neophodno je, razumljivo, razjašnjenje pojma *redukcionizam*.

Taj pojam, kako to izlaže Joll, može označavati bilo filozofijsku poziciju, bilo pak metodologijsku strategiju bilo pak princip svođenja ranijih znanstvenih teorija na termine nove teorije odnosno novouspostavljene znanstvene paradigme.²⁷ U prvom se slučaju radi o ontologijskom (metafizičkom) stajalištu, a u drugom i trećem slučaju o epistemologijskoj poziciji i njezinoj primjeni na metodologiju znanstvenih istraživanja.

Britanski fizičar i teolog John Polkinghorne definira redukcionizam kao poziciju prema kojoj bilo koji složeni sistem nije ništa drugo doli zbroj svojih dijelova, uslijed čega se sistem može shvatiti tako što će se razmotriti svi njegovi pojedinačni dijelovi (čemu se suprotstavlja holistički antiredukcionizam, koji drži cjelinu nečim višim od pukog zbroja dijelova, te se stoga cjelina ne može adekvatno opisati pomoću opisivanja njezinih dijelova).²⁸ On razlikuje tri osnovna tipa redukcij-

26 Time bi se izbjegao prigovor koji je Damir Smiljanić (po samorazumijevanju metafilozof) formulirao na sljedeći način: “Nije zadatak metafilozofije reći tko je od filozofa u pravu (je li materijalizam ‘istinitiji’ od idealizma ili idealizam od realizma, itd.), nego pokazati što uopće znači zauzeti filozofsku poziciju. Onaj tko se želi baviti metafilozofijom ne smije sam zastupati neko filozofsko stajalište (barem ne primarno) jer bi u protivnom o drugim pozicijama sudio s vlastite (filozofske) točke gledišta”, te se stoga metafilozofija ispostavlja kao “sistematsko proučavanje složene strukture i načina filozofiranja” (nav. članak, str. 308–9.).

27 Usp. <https://www.iep.utm.edu/red-ism/>, posjećeno 11. 5. 2020.

28 John Polkinghorne, “Riduzionismo”, u: *Documentazione Interdisciplinare*

onizma: strukturni ili konstitutivni redukcionizam koji tvrdi da su dijelovi nekoga kompleksnog sistema koji se u njima rastvara isključivo njegovi konstitutivni dijelovi (taj je tip redukcionizma blizak metodologijskom redukcionizmu koji dolazi do izražava u oblikovanju strategija znanstvenog istraživanja), pojmovni ili epistemologijski redukcionizam (gledište da se pojmovi koji se koriste za opis ili objašnjenje neke cjeline mogu u potpunosti izraziti pojmovima kojima se opisuju dijelovi te cjeline) te kauzalni redukcionizam koji smatra da uzroci koji djeluju na cjelinu nisu ništa drugo doli zbroj učinaka onih uzroka koji djeluju na pojedinačne dijelove te cjeline (taj tip redukcionizma veoma je blizak ontologijskom redukcionizmu, što ga Polkinghorne definira kao stav prema kojemu cjelina jest zbroj dijelova).

Ako neki autor ili neka škola prihvaća sva tri tipa redukcionizma, onda se može govoriti o “jakom redukcionizmu”, a on je prema ovom autoru utemeljen na ontologiji koja zastupa stav da zbiljska opstojnost pripada isključivo bazičnim konstituensima. Stoga je fizika elementarnih čestica jedina fundamentalna disciplina, sve druge discipline, od ostalih grana fizike, preko biologije, pa do psihologije, antropologije i sociologije nisu ništa drugo doli učinci onoga što je temeljno. No, ti bazični konstituenti ne moraju biti elementarne čestice, kao što je to slučaj u fizikalizmu²⁹, nego mogu biti, primjerice, i geni, kao što je to slučaj u stanovitoj vrsti biologizma koja je svoju široku primjenu našla u sociobiologiji.³⁰ U svim ovim slučajevima na djelu je metafizički redukcionizam koji proizlazi iz apsolutizacije nekog entiteta ili područja (te dovodi do ontologizma, gnoseologizma, antropologizma ili antropocentrizma, ili pak do biocentrizma, geocentrizma, teocentrizma, scijentizma, naturalizma, fizikalizma, itd.), a događa se podjednako i u metafizičkim i u verbalno antimetafizičkim orijentacijama i filozofijskim školama. Bitak, zbiljnost, svijet ili kozmos svedeni su na jedan apsolutizirani entitet, bilo da je riječ o Engelsovoj

di Scienza e Fede (DISF) (<http://www.disf.org/riduzionismo>, 2002, posjećeno 11.5. 2020.). Polkinghorne je kod nas poznat kao popularizator pomirenja religije i znanosti (usp. prijevod njegove knjige *Vjera u Boga u doba znanosti*, Verbum, Split 2019., preveo Miroslav Furić).

29 Usp. Jeffrey Poland, *Physicalism. The Philosophical Foundations*, Clarendon Press, Oxford 1994.

30 Usp. Richard Dawkins, *The Selfish Gene*, Oxford University Press, Oxford 1976.

i Lenjinovoj materiji, bilo o elementarnim fizikalnim česticama Otta Neuratha i Rudolfa Carnapa, bilo pak o Dawkinsovim genima (ili, na planu metafizičkih orijentacija, o idejama, nepokrenutom pokretaču, Bogu, majci Zemlji, duši, životu, itd.).

Metafizičko utemeljenje redukcionizma, čiji zagovornici u redukcioniistički zasnovanim teorijama i koncepcijama što se vole legitimirati svojom znanstvenošću odlučno i s ogorčenjem odbacuje svaku promisao da bi mogao imati bilo kakve veze s metafizikom, do svojega punog očitovanja dolazi na vidjelo među onim autorima koji otvoreno priznaju metafizički karakter svojih umotvorina. U tom smislu vrijedilo bi obratiti osobitu pozornost skupini britansko–južnoafričkih autora koji su 2007. objavili knjigu pod naslovom *Svaka stvar mora ići — naturalizirana metafizika*.³¹ Oni razumiju metafiziku kao interdisciplinarno istraživanje konzistentnosti znanosti i znanstvenih teorija.³² Znanost (preciznije, današnja fizika) nije, doduše, još dospjela do potpune spoznaje svojega predmeta, ali ona se stalno razvija i stječe nove spoznaje o fenomenima, otkrivajući nam neočekivane stvari o fenomenima što ih istražuje, a njezina je epistemička supremacija neupitna, te je utoliko opravdana njezina ambicija da zahvati i samu “stvar po sebi”.³³ Njihov se prigovor dotadašnjoj metafizici (uključujući posebno prigovore prethodnim pokušajima izgradnje analitičke metafizike, koje oni etiketiraju kao neoskolasticizam, uspoređujući ih s metodama Tome Akvinskoga) svodi na to da nije u dovoljnoj mjeri vodila računa o znanstvenim otkrićima: ona nije bila dovoljno naturalizirana.³⁴ No, dogma o istinitosti realizma ne dovodi se tu na bilo koji način u pitanje.³⁵

31 Usp. James Ladyman, Don Ross, David Spurrett, John Collier, *Every Thing Must Go: Metaphysics Naturalized*, Oxford University Press, Oxford 2007.

32 Usp. isto, str. 27. i dalje.

33 Usp. isto, posebno str. 2, 27. i 75.

34 Isto, str. 17.

35 Tu dogmu ne dovode u pitanje ni najsuptilniji analitički filozofi, kao što je to primjerice zastupnik dualističkog interakcionizma Edward Jonathan Lowe, koji je odlučno branio realističku metafiziku, izgradivši na njezinoj osnovi sistem jedne supstancijalističke ontologije, te pokušao ponuditi plauzibilnu argumentaciju u prilog metafizičkog utemeljenja prirodnih znanosti. (Usp. *The Possibility of Metaphysics: Substance, Identity, and Time*, Clarendon Press, Oxford 1998.)

Na tragu te kritike američka filozofkinja Alyssa Ney oblikovat će jedan pokušaj izgradnje neopozitivističke metafizike utemeljene na ontologijskom naturalizmu, ili, sasvim precizno, na ontologiji fizikalizma (koja se formulira isključivo u skladu s aktualnim fizikalnim pretpostavkama).³⁶ Ta se metafizika legitimira znanošću, jer “znanost smjera potpunom opisu objektivnog svijeta”.³⁷ Ona je pri tomu uvjerenjena da takva metafizika može izbjeći Carnapove prigovore metafizici, iako bi to moglo itekako biti dvojbeno.³⁸

Vrijedilo bi obratiti pozornost na kritiku naturalističke, pozitivističke i neopozitivističke metafizike koju je dala britanska filozofkinja Sophie Allen, vrlo precizno uočivši kako se u tom kontinuitetu metafizike i empirijskih istraživanja uspostavlja pretenzija da “znamo objektivno postojeću ontologiju svijeta prirode koji je neovisan od uma”.³⁹ Na temelju imanentne kritike ona će zaključiti kako bi ova ili ona ontologijska teorija mogla predstavljati istinu o objektivnom svijetu, ali “mi ne možemo reći koja je to teorija”.⁴⁰ Uglavnom, naturalizirana metafizika ne može se osloboditi svojih precizno identificiranih teškoća i kontradikcija. No, i tu se može naići na jednu zamku koju se

36 Usp. Alyssa Ney, “Physicalism as an attitude”, *Philosophical Studies*, br. 138 (2008), Str. 1–15. (<https://link.springer.com/article/10.1007/s11098-006-0006-4>, posjećeno 13.5.2020).

37 Alyssa Ney, “Neo-positivist metaphysics”, *Philosophical Studies*, br. 160 (2012), str. 53–78. (<https://philpapers.org/rec/NEYNM>, posjećeno 12. 5. 2020).

38 Na nemogućnost pomirenja takve (otvorene) metafizike s Carnapovom (prešutnom) fizikalističkom metafizikom argumentirano je upozorio u svojoj u Kopenhagenu objavljenoj tezi norveški filozof Rasmus Jaksland (usp. *The Possibility of Naturalized Metaphysics*, Institute for Media, Cognition, and Communication, University of Copenhagen, Copenhagen 2016). Vrijedi obratiti pozornost na njegovu argumentaciju u prilog zaključka prema kojemu naturalizirana metafizika predstavlja bezuspješan pokušaj da se odgovori na pitanje o mogućnosti metafizike nakon Kantove stvari po sebi: naturalizirana metafizika (kakvu zastupaju autori i autorice poput Alysse Ney) i Carnapova negacija metafizike vrte se u istom začaranom krugu (usp. isto, str. 125. i dalje).

39 Sophie R. Allen, “What Matters in (Naturalized) Metaphysics”, *Essays in Philosophy*, 13 (2012), str. 221. (<https://core.ac.uk/download/pdf/48857468.pdf>, posjećeno 13.5.2020).

40 Isto, str. 232.

može izbjeći tek odbacivanjem lažne alternative između naturalističkog redukcionizma i idealizma filozofije imanencije, kao što je to u svojoj rekonstrukciji geneze kritičke teorije Maxa Horkheimera uvjerljivo pokazao njemački filozof Olaf Asbach.⁴¹

Valja, međutim, naglasiti da — neovisno o svim teškoćama i promašajima naturalističkih tipova metafizike (kako u prikazanim fizikalističkim varijantama, tako i u onima tek naznačenim biologističkim inačicama) — sve one predstavljaju tek varijante metafizičkog monizma. Moglo bi se reći da se redukcionizam svojstven tim metafizikama može sa svoje strane reducirati na obuhvatan pojam monizma. Alternativa monizmu — i tu se srećemo s vječnim metafizičkim sporom koji se proteže od samih početaka filozofije pa sve do današnjih rasprava u okviru navodno transmetafizičke tzv. filozofije uma — jest, dakako, dualizam (kao i, u širem smislu, pluralizam), čija se metafizička narav ne bi dala kvalitativno razlikovati od metafizičnosti monizma. I monizam i pluralizam predstavljaju filozofijske pozicije (a njihov metafizički karakter ne dovodi u pitanje ocjenu da se tu radi upravo o pozicijama). Utoliko se svaka od tih pozicija može podvrgavati kritici sa stajališta neke druge (ili one druge) pozicije, te tu nema mjesta za bilo kakvu metafilozofiju, barem ne ako se njezinim bitnim kriterijem proglasi ranije spominjana neutralnost.

No, stoji li to tako i s metodologijskim redukcionizmom koji se sreće u primjeni metafizičkog redukcionizma na područje znanstveno-istraživačke djelatnosti? Što se događa kada se u znanstvenom istraživanju ignorira (namjerno i svjesno ili pak na temelju nepropitane samorazumljivosti redukcionističkih procedura) uvid u to da je cjelina više od zbroja njezinih dijelova, uvid što ga srećemo još u Aristotelovoj *Metafizici*?⁴² Ako strukturni ili konstitutivni redukcionizam predstavlja formu metafizičkog redukcionizma, to se ne bi moglo reći za njegovu metodologijsku primjenu u oblikovanju strategija znanstvenog istraživanja. Jednako vrijedi i za pojmovni ili epistemologijski, kao i za kauzalni redukcionizam. Tu nije riječ o metafizici kao takvoj nego o njezinoj primjeni u raznim sferama znanstvenog istraživanja. Model tih primijenjenih tipova redukcionizma dao je zapravo još Auguste Comte u svom nacrtu pozitivne znanosti (ako tu zaslugu ne bi trebalo pripisati skolastičaru Williamu Ockhamu i njegovoj po-

41 Usp. Olaf Asbach, *Von der Erkenntniskritik zur Kritischen Theorie der Gesellschaft*, Leske+Budrich, Opladen 1997, posebno str. 61–73.

42 Usp. *Metafizika*, VII 17, 1041b.

znatoj britvi odnosno principu ekonomičnosti mišljenja⁴³), a danas on posebno intenzivno živi među zagovornicima ideala jedinstvene znanosti, ideala (ili programa) što su ga formulirali upravo utemeljitelji fizikalizma iz Bečkog kruga.⁴⁴ Zagovornici jedinstvene znanosti (ili jedinstva znanosti), kako to definira jedna Merriam–Websterova enciklopedija⁴⁵, uvjereni su da se teorijski entiteti, stavovi i činjenice do kojih dolazi svaka znanost trebaju verificirati opserviranjem empirijskih podataka te da se teorijski entiteti određenih znanosti mogu definirati u terminima bazičnijih znanosti, a da se zakonitosti koje su otkrila istraživanja u nekom znanstvenom polju mogu objasniti zakonitostima bazičnijih znanosti (odnosno da ih valja svesti na te temeljnije zakonitosti).

Na tom neopozitivističkom tragu današnja se istraživanja u svim područjima znanosti u značajnoj mjeri pridržavaju procedure prema kojoj se složeniji fenomeni trebaju svoditi na jednostavnije. Tako je poznati molekularni biolog i neuroznanstvenik Francis Crick, dobitnik Nobelove nagrade, svojedobno predložio da se cjelokupna biologija objasni u terminima fizike i kemije (što se zasniva na metafizičkom redukcionizmu obilježenom time da se na razinu bazičnog entiteta postavlja molekula).⁴⁶ Taj tip metodologijskog redukcionizma nije, dakako, univerzalno prihvaćen, jer za status zajedničkog nazivnika redukcije ima više konkurenata. Crickovom stavu prema kojemu osjećaj osobnog identiteta i slobodne volje nisu ništa drugo doli ponašanje

43 Usp. John Losee, *A Historical Introduction to Philosophy of Science*, Oxford University Press, Oxford 1977.

44 Koncept jedinstvene znanosti javlja se, čini se, tek 1933. godine, a oblikuju ga pripadnici Bečkog kruga. To čine matematičar Hans Hahn u spisima “Logika, matematika i spoznaja prirode” te “Suvišne bitnosti” (usp. “Logik, Mathematik und Naturerkennen” i “Überflüssige Wesenheiten”, u: Hubert Schleicher /ur./, *Logischer Empirismus — Der Wiener Kreis*, Fink, München 1975.) i Otto Neurath u djelu *Jedinstvena znanost i psihologija* (usp. *Einheitswissenschaft und Psychologie*, Gerold & Company, Wien 1933). No, možda je u tom sklopu najznačajniji programatski spis pod naslovom “Znanstveni svjetonazor — Bečki krug” koji potpisuju Hahn, Neurath i Rudolf Carnap (usp. “Wissenschaftliche Weltauffassung — Der Wiener Kreis”, u: H. Schleicher, nav. djelo).

45 Usp. Wendy Doniger (ur.), *Merriam–Webster’s Encyclopedia of World Religions*, Merriam–Webster, Springfield, Mass. 1999, str. 911.

46 Usp. Francis Crick, *Of Molecules and Men*, Washington University Press, Seattle 1966.

živčanih stanica koje se sastoje od molekula (pa bi se antropologijska i sociologijska istraživanja trebala usredotočiti na otkrivanje kauzalne veze između npr. doživljaja identiteta i mehanizama ponašanja molekula) konkurirat će među ostalim i Wilsonovo i Dawkinsovo razumijevanje uloge gena, a značajni znanstvenici (poput, primjerice, Josepha LeDoux, Geralda Edelmana ili V.S. Ramachandrana) opovrgavat će smislenost redukcionizma i zalagati se za višeslojnost pristupa kao alternativu redukcionističkom materijalizmu.⁴⁷

Na tom bi se planu zadaća metafizike sastojala u traganju i otkrivanju redukcionističkih metafizičkih (fizikalističkih, biologističkih ili sociobioloških) utemeljenja niza utjecajnih i po razumijevanju značajnih ili čak i dominantnih dijelova znanstvene zajednice relevantnih (a ne tek etabriranih) metodologija istraživanja, svih onih metodologija koje se korijene u nekom od spomenutih tipova redukcionizma. Metafizika bi pritom mogla sačuvati svoju nepristrasnost, pod uvjetom, dakako, da ne polazi s neke druge metafizičke pozicije.

Na fizikalističke i druge spomenute tipove metodološkog redukcionizma danas se obraća određena (premda možda ne i dovoljna) pozornost; u svakom slučaju ne bi se smjelo tvrditi da ti tipovi redukcionizma prolaze posve nezapaženo. No, jedan drugi tip metodološkog redukcionizma jedva da se primjećuje.

Riječ je o redukcionizmu koji se očituje u apsolutnom metodskom primatu kvantitativnoga nad kvalitativnim.

No, za to nisu odgovorni (ili nisu isključivo odgovorni) pozitivizam, neopozitivizam niti analitička filozofija, nego u prvom redu — Descartes! Ili, općenito govoreći, odgovorno je novovjekovlje, novovjekovlje s obzirom na svoju razliku spram srednjovjekovlja i renesanse. U Aristotelovoj se razdiobi teorijske filozofije matematika razlikuje od fizike po tomu što se bavi onim kvantitativnim, dok je predmet fizike ono što se može zahvatiti spoznajom kvalitativnih svojstava istraživanih prirodnih bića. S Descartesom se, međutim, to razgraničenje gubi.

Odredivši princip jasnoće i razgovjetnosti (*clare et distincte*) kao kriterij istinitosti, Descartes postavlja temelje novovjekovne znanosti, izvodeći koncept zakona prirode iz matematičke tradicije.⁴⁸ Zakoni

47 Usp. David D. Franks, "Emergence and Reductionism in Sociology and Neuroscience", u: David D. Franks i Jonathan H. Turner (ur.), *Handbook of Neurosociology*, Springer, Dordrecht–Heidelberg–New York–London 2013., str. 111–112.

48 Usp. Paolo Rossi, *La scienza e la filosofia dei moderni*, Bollati Borin-

prirode su spoznatljivi, ali jasno i odjelito može se spoznati samo ono što se može izmjeriti, izvagati, izračunati, ukratko samo ono što se daje izraziti brojkama i brojčanim omjerima. Na taj način spoznavanje prirode prelazi iz sfere istraživanja i spoznavanja kvalitetâ u sferu kvantitativnosti. Dovoljno je u tom smislu usporediti renesansnu filozofiju prirode s počecima novovjekovne fizike.⁴⁹ U renesansi sve vrvi od kvalitetâ. No, moderna fizika, kakva se oblikuje u razdoblju nakon renesanse, ne bavi se više nekakvim — nemjerljivim i stoga po Descartesovom kriteriju istinitosti egzaktno nepoznatljivim — kakvoćama, nego predstavlja takvo istraživanje zakonitosti prirode (od mehanike, pa nadalje) koje ima za svoj predmet kvantitete, ono što se daje izraziti brojevima i brojčanim omjerima, te se stoga predmeti istraživanja reduciraju na svoje kvantitativno iskazive karakteristike.⁵⁰

Razvijanje novovjekovne znanosti, koja slijedi paradigmu što ju je postavila fizika, rezultira — počevši od 18. stoljeća, a u ozbiljnom smislu tek u 19. i 20. stoljeću — izgradnjom modernih društvenih znanosti (poput ekonomije, sociologije ili politologije). Od samih početaka tu je na djelu u metodologijskom pogledu inzistiranje na kvantitativnim pokazateljima u području društvenih znanosti (što će se u naše vrijeme proširiti i na područje humanističkih znanosti). U svemu tomu važi kao neupitno uvjerenje da se samo brojčanim odnosima može zahvatiti zbiljnost ljudskog (a ne tek prirodnog) svijeta. Dovoljno je pogledati bilo koji znanstveni časopis u poljima društvenih (a sve više i humanističkih) znanosti⁵¹, kako bi se ustanovilo da se znanstvenim

ghieri, Torino 1989. te John Henry, “Metaphysics and the Origins of Modern Science: Descartes and the Importance of Laws of Nature”, *Early Science and Medicine*, 2/2004, str. 73–114 (https://www.jstor.org/stable/4130152?read-now=1&refreqid=excelsior%3A924f514b9566ef37c-89698c21d4b5131&seq=1#page_scan_tab_contents, posjećeno 20.5. 2020).

49 Usp. npr. Martin Mulsow, *Frühneuzeitliche Selbsterhaltung: Telesio und die Naturphilosophie der Renaissance*, Niemeyer, Tübingen 1998; Emilio Agazzi, *Filosofia della natura. Scienza e cosmologia*, Piemme, Casale Monferrato 1995. te Eugenio Garin, *Medioevo e Rinascimento*, Laterza, Roma–Bari 1984.

50 Usp. John Henry, *The Scientific Revolution and the Origins of Modern Science*, Macmillan, New York 1997.

51 Moglo bi se navesti mnoštvo primjera zasnivanja metodologije istraživanja u humanističkim znanostima na kvantitativnim pokazateljima. U recentnoj domaćoj produkciji namijenjenoj međunarodnoj znanstvenoj zajednici mogu se navesti dva (od mnogih) izvornih radova: Ana

radovima smatraju oni izvještaji o provedenim istraživanjima koji su potkrijepljeni egzaktnim kvantitativnim pokazateljima, tablicama, statističkim izračunima, grafikonima i, općenito, brojkama, kojima se dokazuje vjerodostojnost (ako ne više i istinitost u klasičnom smislu riječi) stečenih spoznaja.⁵²

Nema nikakve dvojbe da su svi ti kvantitativni pokazatelji iznimno korisni, ponekad upravo dragocjeni, za uvid u karakter istraživanih fenomena i procesa u ljudskom svijetu, u društvu, u spoznaji individualnih i kolektivnih osobina i svojstava ljudskih bića i njihovih interakcija. Postavlja se, međutim, pitanje: Smije li se kompleksnost ljudskog bića, te još veća kompleksnost društvenih, historijskih i povijesnih tendencija i procesa svesti na ono što se može iskazati brojevima i brojčanim omjerima? Zahvaća li takvo znanstveno istraživanje doista sve potencijale zatečenog stanja ili ono zahvaća samo neke njegove aspekte? A vodeći računa o nerijetkoj pojavi da je istraživanje vrijednosno usmjereno u skladu sa zahtjevima naručitelja i financijera istraživanja, koliko god ono proklamativno — pa i po samorazumijevanju — bilo “objektivno” i “vrijednosno neutralno”, osvjetljava li ono i afirmira samo one tendencije koje su poželjne sa stajališta interesa spomenutih financijera i naručitelja, najčešće one tendencije koje vode učvršćivanju statusa quo?

Na takva pitanja može odgovoriti upravo metafizofija, koja bi tu trebala istražiti pristrasnost navodno neutralne i objektivističke metodologije koja kvantitativne pokazatelje uzdiže na rang valjanog puta do vjerodostojnih spoznaja o zbiljskoj naravi istraživanih predmeta. Ona

Družijanić, Marin Vodanović, Mario Šlaus, Vesna Čapkun i Hrvoje Brkić, “Correlation of Chronological Age with Tooth Wear in Archaeological Populations”, *Collegium antropologicum*, 3/2020, str. 191–200, te Andreja Kudelić, Marta Mileusnić, Adriana Grzunov, Karin Wriessnig i Franz Ottner, “Bronze Age Pottery from Turpolje and Podravina Region — Archaeometric Analysis”, *Opuscula archaeologica*, 1/2018, str. 37–52.

- 52** Kao ilustracija može poslužiti analiza četiriju, metodom slučajnog uzorka izabranih, recentnih brojeva hrvatskih društvenoznanstvenih časopisa: u *Reviji za sociologiju* (1/2020) sva četiri izvorna znanstvena rada opskrbljena su tablicama i sličnim kvantitativnim pokazateljima, jednako važi i za *Društvena istraživanja* (svih sedam izvornih radova u br.1/2020), u *Ekonomskom pregledu* (2/2020) svi su radovi (jedan izvorni, jedno prethodno priopćenje i dva pregledna rada) opskrbljeni kvantitativnim pokazateljima, a u časopisu *Kriminologija i socijalna integracija* (2/2019) to je slučaj s oba izvorna rada te s dva od četiri pregledna rada.

bi, s druge strane, morala biti u stanju da locira pristrasnost sadržanu u odabiru nekih (a ne svih ili i nekih drugih) kvantitativnih pokazatelja, te da otkriva povezanost između interesnih struktura naručitelja i financijera istraživanja i kriterija kojima se razdvaja ono bitno od onoga nebitnoga (ili onoga što se naprosto prešućuje). Pri tom nije riječ ni o kakvoj kritici jedne pozicije sa stajališta neke druge pozicije, nego o htijenju da se istraži i razotkrije interesna i vrijednosna opredjeljenost navodno neutralne i objektivističke metodologije. Ukoliko se takva kritička autorefleksija provodi s nužnom dosljednošću, otpada mogući prigovor da se interesna umreženost odnosne metodologije denuncira sa stajališta nekoga konkurentskog kompleksa interesa.

Jedan od mogućih učinaka mogao bi se sastojati i u uvidu u to da apsolutizacija kvantitativnog momenta u društvenoznanstvenim i humanističkim istraživanjima ne zahvaća predmet istraživanja u svojoj njegovoj kompleksnosti. U tom smislu valjalo bi obratiti pažnju na opravdanost (koja bi se možda mogla ispostaviti i kao nužnost) proširivanja kvantitativnih istraživačkih metoda kvalitativnom metodologijom. Kvalitativna istraživanja imaju u društvenim (ali i nekim humanističkim) znanostima dugu tradiciju, a mogu se okvirno definirati kao multiparadigmatski i multimetodski usmjerena istraživanja koja uključuju naturalistički i interpretativni pristup predmetu proučavanja, što znači da ona “uvijek proučavaju subjekte u (...) povijesnom i socijalnom kontekstu nastojeći razumjeti i interpretirati smisao ili značenje njihovih radnji, doživljaja i svakodnevnog iskustva”.⁵³ Uobičajeno se smatra da se kvantitativna metodologija društvenoznanstvenih istraživanja temelji na filozofijskim i epistemologijskim postavkama engleske analitičke filozofije i pozitivizma Bečkog kruga, dok “kvalitativne istraživačke metode potječu iz njemačke povijesne škole koja je snažno inaugurirala hermeneutičku filozofiju i sociologiju”.⁵⁴ Djelomičnu korekciju takve identifikacije korijena kvalitativne metodologije daju i upravo citirani autori Aleksandar Halmi i Josipa Crnoja, koji u pregledu geneze kvalitativne metodologije pridaju dužnu pozornost američkim urbanim sociolozima i socijalnim antropolozima 20-ih i 30-ih godina 20. stoljeća,⁵⁵ a ovi sasvim sigurno nisu izrasli na tradiciji

53 Aleksandar Halmi i Josipa Crnoja, “Kvalitativna istraživanja u društvenim znanostima i humanojoj ekologiji”, *Socijalna ekologija*, 3–4/2003., str. 195.

54 Isto, str. 196.

55 Usp. isto, str. 197.

njemačke filozofije niti imaju kakve izravnije veze s hermeneutikom (pri čemu valja napomenuti kako su sa svoje strane oni snažno utjecali na razvitak kvalitativne metodologije i u Njemačkoj).⁵⁶ Kvalitativne metode istraživanja u sociologiji i socijalnoj antropologiji posebno su u ovdašnjim prostorima razvijali Ivan Kuvačić i Zagorka Golubović, i to upravo polazeći od američkih poticaja.⁵⁷

Kvalitativna istraživanja koriste, dakako, i kvantitativne metode, ali kvantifikacija empirijskog sadržaja vrši se smisleno, a to bi značilo da se ona vrši u okviru kritičkog i racionalnog pristupa istraživanju, te cjelovitog i longitudinalnog zahvaćanja predmeta istraživanja, vodeći računa o razvojnom i kontekstualnom promatranju dotičnog predmeta.⁵⁸ Ta se istraživanja razlikuju od kvantitativnih istraživanja, kako to recentno naglašava njemačka sociologinja Gabriele Rosenthal, među ostalim i time što odbacuju jednoobraznost u razumijevanju procedure istraživačkog rada, ali i uniformnost metodologijskih pretpostavki, pri čemu kriterij generalizacije ne mora biti zasnovan na učestalosti neke pojave nego se u stanovitim pristupima može temeljiti na logici generalizacije zasnovane na pojedinačnom slučaju. Tu je na djelu logika otkrića (gdje se hipoteze stvaraju u toku samog istraživanja), logika koja se razlikuje od logike kvantitativnih istraživanja ograničene na potvrđivanje ili opovrgavanje unaprijed postavljenih hipoteza.⁵⁹ Dakako, tu se otvara širok prostor za razne vrste proizvoljnosti, toliko drage stanovitim postmodernističkim autorima (što bi moglo dati argumente za pozitivistička i neopozitivistička omalovažavanja “meke” metodologije “paraznanstvenih” kvalitativnih metodologija), a taj se prostor sužava srazmjerno uvođenju kontrolnih metodskih mehanizama intersubjektivne verifikabilnosti rezultata kvalitativnih

56 Na taj je utjecaj među ostalima upozorio i Jürgen Habermas (usp. *Tehnika i znanost kao 'ideologija'*, Školska knjiga, Zagreb 1986.). O hermeneutičkoj sociologiji znanja usp. i Ronald Hitzler, Jo Reichertz i Norbert Schröer (ur.), *Hermeneutische Wissenssoziologie. Standpunkte zur Theorie der Interpretation*, Universitätsverlag Konstanz, Konstanz 1999.

57 Usp. Ivan Kuvačić, *Rasprave o metodi: Problem pristupa u društvenim znanostima*, Naprijed, Zagreb 1988. te Zagorka Golubović, *Ja i drugi: Antropološka istraživanja individualnog i kolektivnog identiteta*, Republika, Beograd 1999.

58 Usp. A. Halmi i J. Crnoja, nav. članak, str. 208–209.

59 Usp. Gabriele Rosenthal, *Interpretive Social Research. An Introduction*, Göttingen University Press, Göttingen 2018., str. 13–14.

istraživanja.⁶⁰ Pitanje o opravdanosti uvođenja konkretnih mehanizama te vrste predstavlja plodno tlo za metafilozofijsku refleksiju, i to barem u onoj mjeri u kojoj su postavljanje i odabir istraživačkih strategija (pa stoga i kontrolnih mehanizama njihove verifikacije) rezultat epistemologijskog (ali i općefilozofijskog) utemeljenja određenih istraživačkih metodologija.

No, jamči li korištenje kvalitativnih metoda da će takva istraživanja izbjeći uprezanje i zarobljenost u interesnim mrežama (emfatički rečeno: jamči li primjena tih metoda žuđenu objektivnost)? Odgovor na ovo pitanje moguće je dati u analogiji s onim što je već bilo rečeno u pogledu odnosa između interesnih struktura naručitelja i financijera istraživanja na jednoj te postavljanja i provedbe samih istraživanja na drugoj strani. Ovdje u igru može ući i pojam ideologije (u smislu, dakako, “iskrivljene svijesti”).⁶¹ Pritom je nužno razumjeti da ni kvalitativne metode nisu a priori imune od instrumentalizacije, a upravo bi se metafilozofijski dalo razotkrivati mehanizme izigravanja i naj-suptilnije metodologije za svrhe ovih ili onih interesa perpetuiranja statusa quo ili pak u cilju takvih promjena postojećega koje bi bile usmjerene na betoniranje uspostavljenih odnosa moći. ■

60 Usp. isto, str. 87.

61 Klasičnu definiciju ideologije kao lažne svijesti možemo među ostalim sresti kod značajnog teoretičara Druge internacionale Franza Mehringa (koji u tom pogledu slijedi Marxa te osobito Engelsa): “Ideologija je proces koji se zbiva u svijesti takozvanog mislioca, ali u lažnoj svijesti. Zbiljske snage koje ga pokreću ostaju njemu nepoznate, inače to ne bi bio ideologijski proces. On sebi zamišlja lažne ili prividne pokretačke sile.” (Franz Mehring, *Geschichte der deutschen Sozialdemokratie*, sv. I, Dietz, Stuttgart 1919, str. 386).

BIBLIOGRAFIJA

- Juan José Acero, "Analytic Philosophy as Metaphilosophy", *Teorema: Revista Internacional de Filosofía*, 30 (2011).
- Emilio Agazzi, *Filosofia della natura. Scienza e cosmologia*, Piemme, Casale Monferrato 1995.
- Sophie R. Allen, "What Matters in (Naturalized) Metaphysics", *Essays in Philosophy*, 13 (2012).
- Aristotel, *Metafizika*, SN Liber, Zagreb 1985.
- Olaf Asbach, *Von der Erkenntniskritik zur Kritischen Theorie der Gesellschaft*, Leske+Budrich, Opladen 1997.
- Francesco Berto i Matteo Plebani, *Ontology and Metaontology. A Contemporary Guide*, Bloomsbury Academic, Bloomsbury 2015.
- David John Chalmers, David Manley i Ryan Vasserman, *Metametaphysics: New Essays on the Foundations of Ontology*, Clarendon Press, Oxford 2009.
- Francis Crick, *Of Molecules and Men*, Washington University Press, Seattle 1966.
- Richard Dawkins, *The Selfish Gene*, Oxford University Press, Oxford 1976.
- Kevin M. DeLapp, "Metaethics", *Internet Encyclopedia of Philosophy* 2017. (<https://www.iep.utm.edu/metaethi/>)
- Nives Delija Treščec, *Platonova kritika umjetnosti*, Naklada Jurčić, Zagreb 2005.
- Wendy Doniger (ur.), *Merriam-Webster's Encyclopedia of World Religions*, Merriam-Webster, Springfield, Mass. 1999.
- Paolo Filiasi Carcano, *Introduzione alla metafilosofia*, Bulzoni, Roma 1969.
- David D. Franks i Jonathan H. Turner (ur.), *Handbook of Neurosociology*, Springer, Dordrecht-Heidelberg-New York-London 2013.
- Eugenio Garin, *Medioevo e Rinascimento*, Laterza, Roma-Bari 1984.
- Zagorka Golubović, *Ja i drugi: Antropološka istraživanja individualnog i kolektivnog identiteta*, Republika, Beograd 1999.
- Alberto Granese, *L'albero della conoscenza e l'albero della vita*, Armando, Roma 2010.
- Jürgen Habermas, *Tehnika i znanost kao 'ideologija'*, Školska knjiga, Zagreb 1986.
- Aleksandar Halmi i Josipa Crnoja, "Kvalitativna istraživanja u društvenim znanostima i humanoj ekologiji", *Socijalna ekologija*, 3-4/2003.
- John Henry, "Metaphysics and the Origins of Modern Science: Descartes and the Importance of Laws of Nature", *Early Science and Medicine*, 2/2004.
- John Henry, *The Scientific Revolution and the Origins of Modern Science*, Macmillan, New York 1997.

- Ronald Hitzler, Jo Reichertz i Norbert Schröer (ur.), *Hermeneutische Wissensoziologie. Standpunkte zur Theorie der Interpretation*, Universitätsverlag Konstanz, Konstanz 1999.
- Geoffrey Hunter, *Metalogic. An Introduction to the Metatheory of Standard First Logic Order*, University of California Press, Berkeley–Los Angeles–London 1996.
- Jonathan Ichikawa, “Metaphilosophy”, *PhilPapers* 2018. (<https://philpapers.org/browse/metaphilosophy>)
- Rasmus Jaksland, *The Possibility of Naturalized Metaphysics*, Institute for Media, Cognition, and Communication, University of Copenhagen, Copenhagen 2016.
- Frederique Jansen–Lauret, “Metaontology”, *PhilPapers* 2017. (<https://philpapers.org/browse/metaphilosophy>)
- Nicholas Joll, “Metaphilosophy”, *Internet Encyclopedia of Philosophy*, 2017. (<https://www.iep.utm.edu/con-meta/>)
- Muhamedin Kullashi, *Ka metafizofiji. O Lefèbvrevou misaonom pothvatu*, Zavod za filozofiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1986.
- Ivan Kuvačić, *Filozofija Georgea Edwarda Moorea*, Naprijed, Zagreb 1961.
- Ivan Kuvačić, *Rasprave o metodi: Problem pristupa u društvenim znanostima*, Naprijed, Zagreb 1988.
- James Ladyman, Don Ross, David Spurrett, John Collier, *Every Thing Must Go: Metaphysics Naturalized*, Oxford University Press, Oxford 2007.
- John Lachs, Robert B. Talisse (ur.), *American Philosophy: An Encyclopedia*, Taylor & Francis, Abingdon 2004.
- Morris Lazerowitz, “A Note on ‘Metaphilosophy’”, *Metaphilosophy*, 1/1970.
- Henri Lefèbvre, *Métaphilosophie. Prolegomènes*, Éditions de Minuit, Paris 1965.
- John Losee, *A Historical Introduction to Philosophy of Science*, Oxford University Press, Oxford 1977.
- Edward J. Lowe, *The Possibility of Metaphysics: Substance, Identity, and Time*, Clarendon Press, Oxford 1998.
- Dimitrios Markis, *Protophilosophie. Zur Rekonstruktion der philosophischen Sprache*, Suhrkamp, Frankfurt/M. 1980.
- Franz Mehring, *Geschichte der deutschen Sozialdemokratie*, sv. I, Dietz, Stuttgart 1919.
- Martin Mulrow, *Frühneuzeitliche Selbsterhaltung: Telesio und die Naturphilosophie der Renaissance*, Niemeyer, Tübingen 1998.
- Alyssa Ney, “Physicalism as an attitude”, *Philosophical Studies*, br.138 (2008).
- Alyssa Ney, “Neo–positivist metaphysics”, *Philosophical Studies*, br.160 (2012).

- Otto Neurath, *Einheitswissenschaft und Psychologie*, Gerold & Company, Wien 1933.
- Søren Overgaard, *An Introduction to Metaphilosophy*, Cambridge University Press, Cambridge 2013.
- Platon, *Država*, Fakultet političkih nauka, Zagreb 1977.
- Berislav Podrug, *Platonov "Simpozij". Dmonska narav filozofije*, Hrvatski studiji, Zagreb 2012.
- Jeffrey Poland, *Physicalism. The Philosophical Foundations*, Clarendon Press, Oxford 1994.
- John Polkinghorne, "Riduzionismo", u: *DISE*, 2002 (<http://www.disf.org/riduzionismo>)
- John Polkinghorne, *Vjera u Boga u doba znanosti*, Verbum, Split 2019.
- Timothy Potts, "Metaphilosophy", *New Blackfiars*, 49 (1968).
- Nicholas Rescher, *Philosophical Dialectics. An Essay on Metaphilosophy*, State University of New York Press, Albany 2006.
- Nicholas Rescher, *Reality and Its Appearance* (Continuum Studies in American Philosophy), Continuum International Publishing, London 2010.
- Georges Rey, "The Analytic/Synthetic Distinction", *Stanford Encyclopedia of Philosophy* 2017 (<https://plato.stanford.edu/entries/analytic-synthetic/#NeoCar>)
- Richard Rorty, "Traditional and Analytical Philosophy", *Journal of Philosophy*, 82 (1985).
- Gabriele Rosenthal, *Interpretive Social Research. An Introduction*, Göttingen University Press, Göttingen 2018.
- Paolo Rossi, *La scienza e la filosofia dei moderni*, Bollati Boringhieri, Torino 1989.
- Geoff Sayre-McCord, "Metaethics", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (<https://plato.stanford.edu/archives/sum2014/entries/metaethics/>), 2014.
- Hubert Schlechter (ur.), *Logischer Empirismus — Der Wiener Kreis*, Fink, München 1975.
- Johanna Seibt, "Process Philosophy", *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2012. (<https://plato.stanford.edu/entries/process-philosophy/>).
- Emanuele Severino, *La filosofia antica*, Rizzoli, Milano 1987.
- Damir Smiljanić, "Kriza filozofije i zadatak metafizofije", *Filozofska istraživanja*, br.135 (2014).
- Slobodan Stamatović, "Zašto je Platonu filozofija bila najveća muzika?", *Filozofska istraživanja*, br.142 (2016).
- Svetozar Stojanović, *Savremena meta-etika*, Zavod za udžbenike, Beograd 1991.

- Tuomas E. Tahko, *An Introduction to Metametaphysics*, Cambridge University Press, Cambridge 2015.
- Lino Veljak, *Marksizam i teorija odraza*, Naprijed, Zagreb 1979.
- Lino Veljak, "On Ideology: An Metaphilosophical Approach", *News and Views*, br.1 (2010).
- Lino Veljak, *Uvod u ontologiju*, Naklada Breza, Zagreb 2019.
- Timothy Williamson, *The Philosophy of Philosophy*, Wiley-Blackwell, Hoboken, NJ, 2010.